

TAOM NOMLARI TARIXIY-LEKSIK BIRLIK SIFATIDA

Abduvaliyeva Jamila Baxtiyor qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi.

jamilaabduvaliyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20623389>

Annotatsiya. Mazkur maqolada taom nomlarining tarixiy-leksik birlik sifatidagi xususiyatlari lingvistik, etnografik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Taom nomlari har bir xalq tilining qadimiy va faol leksik qatlamiga mansub bo'lib, xalqning turmush tarzi, tarixiy taraqqiyoti, geografik muhiti, xo'jalik faoliyati, diniy qarashlari va madaniy aloqalarini aks ettiradi. Ular nafaqat muayyan ovqat yoki ichimlik nomini bildiradi, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashi haqida ham ma'lumot beradi. Maqolada taom nomlarining shakllanish omillari, tarixiy qatlamlari, o'zlashma birliklar, semantik kengayish va lingvomadaniy ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: taom nomlari, tarixiy leksika, gastronomik leksika, lingvomadaniyat, milliy taom, o'zlashma so'z, semantika, madaniy meros.

Abstract. This article analyzes the features of food names as historical-lexical units from linguistic, ethnographic, and linguocultural perspectives. Food names belong to the ancient and active lexical layer of every national language and reflect a people's way of life, historical development, geographical environment, economic activities, religious beliefs, and cultural contacts. They not only denote a particular food or drink, but also provide information about a people's historical memory, national values, and cultural worldview. The article highlights the factors influencing the formation of food names, their historical layers, borrowed units, semantic expansion, and linguocultural significance.

Keywords: food names, historical lexis, gastronomic lexis, linguoculture, national dish, borrowed word, semantics, cultural heritage.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности названий блюд как историко-лексических единиц с лингвистической, этнографической и лингвокультурной точек зрения. Названия блюд относятся к древнему и активному лексическому пласту языка каждого народа и отражают образ жизни народа, историческое развитие, географическую среду, хозяйственную деятельность, религиозные взгляды и культурные связи. Они не только обозначают определённое блюдо или напиток, но и дают информацию об исторической памяти народа, национальных ценностях и культурном мировоззрении. В статье освещаются факторы формирования названий блюд, их исторические пласты, заимствованные единицы, семантическое расширение и лингвокультурное значение.

Ключевые слова: названия блюд, историческая лексика, гастрономическая лексика, лингвокультура, национальное блюдо, заимствованное слово, семантика, культурное наследие.

Kirish. Til xalq hayotining turli sohalarini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisadir. Xalqning yashash tarzi, mehnat faoliyati, urf-odatlar, diniy qarashlari va madaniy tajribasi til leksikasida

o'z ifodasini topadi. Ana shunday muhim leksik qatlamlardan biri gastronomik leksika, ya'ni ovqat, ichimlik, taom tayyorlash jarayoni va ovqatlanish madaniyati bilan bog'liq so'zlardir.

Taom nomlari gastronomik leksikaning markaziy qismini tashkil etadi. Ular inson hayotining eng qadimiy ehtiyojlaridan biri – ovqatlanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgani uchun har bir tilda qadimdan shakllangan. Taom nomlari orqali xalqning tarixiy taraqqiyoti, geografik sharoiti, xo'jalik faoliyati, boshqa xalqlar bilan madaniy aloqalari va milliy dunyoqarashi haqida ma'lumot olish mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi non, osh, palov, somsa, manti, sho'rva, mastava, norin, sumalak, halim kabi birliklar xalqimizning qadimiy oshxona madaniyati, dehqonchilik va chorvachilik an'analari, bayram va marosimlari bilan bog'liq. Ingliz tilidagi bread, pudding, pie, porridge, roast beef, sandwich, fish and chips kabi taom nomlari esa ingliz xalqining tarixiy turmush tarzi, iqlimi, ijtimoiy hayoti va madaniy aloqalarini aks ettiradi.

Taom nomlari tarixiy-leksik birlik sifatida – taom nomlari tarixiy-leksik birlik sifatida xalq tilida uzoq vaqt davomida shakllangan va avloddan-avlodga o'tib kelgan so'zlardir. Bunday birliklar oddiy nomlash vazifasini bajarish bilan birga, xalqning tarixiy xotirasi va madaniy tajribasini ham o'zida saqlaydi.

Tarixiy-leksik birlik sifatida taom nomlari bir necha muhim xususiyatga ega. Birinchidan, ular qadimiy turmush tarzining tilga ko'chgan ko'rinishidir. Masalan, o'zbek tilidagi qozon, tandir, non, osh, qatiq, ayron kabi birliklar xalqning qadimiy oshxona an'analari bilan chambarchas bog'liq.

Ikkinchidan, taom nomlari xalqning xo'jalik faoliyatini aks ettiradi. Dehqonchilik rivojlangan hududlarda don, un, sabzavot va ko'katlardan tayyorlanadigan taom nomlari ko'p uchraydi. Chorvachilik bilan shug'ullangan xalqlarda esa go'sht, sut va yog' mahsulotlari asosidagi taom nomlari keng tarqalgan.

Uchinchidan, taom nomlari tarixiy aloqalar natijasida boyib boradi. Savdo, ko'chish, urushlar, diniy ta'sir, madaniy almashinuv va qo'shnichilik munosabatlari natijasida bir tildan ikkinchi tilga taom nomlari o'tadi. Shu bois gastronomik leksikada o'zlashma birliklar ko'p uchraydi.

To'rtinchidan, taom nomlari vaqt o'tishi bilan semantik kengayishga uchrashi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi osh so'zi umumiy ovqat ma'nosida ham, palov ma'nosida ham ishlatiladi. Bu holat taom nomlarining til tizimida faol va ko'p ma'noli birlikka aylanishini ko'rsatadi.

Taom nomlarining shakllanish omillari – taom nomlarining tarixiy shakllanishi turli omillar bilan bog'liq. Ularning eng asosiylari geografik, iqtisodiy, ijtimoiy, diniy va madaniy omillardir.

Geografik omil – xalq yashaydigan hududning tabiiy sharoiti taom nomlarining shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, tog'li hududlarda go'shtli va sutli taomlar, dehqonchilik rivojlangan vodiylarda esa don va sabzavot mahsulotlari asosidagi taomlar ko'proq uchraydi. O'zbek oshxonasida bug'doy, guruch, go'sht, sabzi, piyoz, ko'katlar va sut mahsulotlari asosidagi taom nomlarining ko'pligi Markaziy Osiyoning tabiiy va xo'jalik sharoiti bilan bog'liq.

Ingliz oshxonasida esa non, sut mahsulotlari, go'sht, baliq va kartoshka bilan bog'liq taom nomlari keng tarqalgan. Bu holat Britaniya orollarining iqlimi, dengiz bilan o'ralganligi va qishloq xo'jaligi an'analari bilan izohlanadi.

Xo'jalik faoliyati omili – taom nomlari xalqning asosiy mehnat faoliyati bilan ham bog'liq. O'zbek xalqida qadimdan dehqonchilik va chorvachilik rivojlangan. Shu sababli palov, sho'rva, manti, somsa, qatiq, ayron, qovurma, dimlama kabi taom nomlarida ushbu faoliyat izlari ko'rinadi.

Ingliz xalqida esa qishloq xo'jaligi, chorvachilik, baliqchilik va keyinchalik sanoatlashuv taom nomlarining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Bread, cheese, roast beef, fish and chips, pie, porridge kabi birliklar ana shu tarixiy jarayonlar bilan bog'liq.

Diniy va marosimiy omil – diniy e'tiqod va marosimlar ham taom nomlarining shakllanishida muhim o'rin tutadi. O'zbek madaniyatida iftorlik, saharlik, hayit taomlari, qurbonlik go'shti, sumalak, halim, to'y oshi kabi birliklar diniy va marosimiy hayot bilan bog'liq. Bu taom nomlari nafaqat ovqatni, balki muayyan diniy yoki ijtimoiy vaziyatni ham anglatadi.

Ingliz madaniyatida Christmas pudding, Easter eggs, Sunday roast kabi nomlar diniy bayramlar va oilaviy an'analar bilan bog'liq. Bunday nomlar ingliz xalqining xristianlik madaniyati, bayramlari va oilaviy qadriyatlarini aks ettiradi.

Madaniy aloqalar omili – taom nomlari turli xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalar natijasida ham shakllanadi. O'zbek oshxonasi Buyuk ipak yo'li, turkiy xalqlar, fors-tojik, arab, uyg'ur va boshqa xalqlar bilan aloqalar natijasida boyigan. Shu sababli lag'mon, manti, kabob, somsa, shashlik kabi nomlar madaniyatlararo ta'sir mahsuli sifatida qaraladi.

Ingliz oshxonasi ham anglo-sakson, norman-fransuz, hind, xitoy va boshqa madaniyatlar ta'sirida boyigan. Masalan, curry, tea, chutney, coffee, chocolate kabi birliklar ingliz tilida global tarixiy aloqalar natijasida keng qo'llanila boshlagan.

Taom nomlarining tarixiy qatlamlari – taom nomlarini tarixiy qatlamlarga ajratish ularning kelib chiqishi va madaniy ahamiyatini aniqlashga yordam beradi.

Qadimiy milliy qatlam – bu qatlamga xalq tilida uzoq davrlardan beri mavjud bo'lgan, kundalik hayot va milliy madaniyat bilan bog'liq taom nomlari kiradi. O'zbek tilida non, osh, qatiq, ayron, sho'rva, qovurma kabi birliklar qadimiy qatlamga mansubdir. Ingliz tilida esa bread, milk, cheese, meat, fish, broth kabi birliklar qadimiy oziq-ovqat nomlari sifatida qaraladi.

Marosimiy qatlam – bu qatlamga bayram, marosim va diniy tadbirlar bilan bog'liq taom nomlari kiradi. O'zbek tilida sumalak, halim, to'y oshi, hayit taomlari, ko'k somsa, qatlama kabi birliklar marosimiy qatlamni tashkil etadi. Ingliz tilida Christmas pudding, Easter eggs, Sunday roast kabi nomlar shu guruhga mansub.

O'zlashma qatlam – o'zlashma qatlam boshqa tillardan kirib kelgan taom nomlaridan iborat. Bunday birliklar madaniy aloqalar, savdo, migratsiya yoki tarixiy ta'sirlar natijasida yuzaga keladi. O'zbek tilidagi lag'mon, manti, kabob, somsa kabi nomlar turli madaniy qatlamlar bilan aloqador bo'lsa, ingliz tilidagi curry, pizza, kebab, sushi, taco kabi birliklar xalqaro gastronomik almashinuv natijasida shakllangan.

Zamonaviy qatlam – zamonaviy hayot tarzi, urbanizatsiya va globallashtiruv natijasida yangi taom nomlari paydo bo'lmoqda. Masalan, burger, hot-dog, pizza, fast food, combo, takeaway, delivery kabi birliklar ko'plab tillarda faol ishlatilmoqda. Bu qatlam taom nomlarining til leksikasida doimiy yangilanib borishini ko'rsatadi.

Taom nomlarining semantik xususiyatlari – taom nomlari semantik jihatdan turli belgilar asosida shakllanadi. Ular tarkib, tayyorlanish usuli, shakl, ta'm, hududiy mansublik, iste'mol vaqti yoki marosimiy vazifa asosida nomlanishi mumkin.

Tarkib asosida shakllangan nomlarga go'shtli somsa, oshqovoq somsa, chicken soup, apple pie kabi birliklar kiradi. Bunday nomlar taomning asosiy mahsulotini bildiradi.

Tayyorlanish usuli asosidagi nomlarga qovurma lag'mon, dimlama, roast beef, fried chicken, boiled eggs kabi birliklar misol bo'ladi. Bu nomlar taomning qanday pishirilishini ko'rsatadi.

Hududiy mansublik asosida shakllangan nomlarga Samarqand noni, Farg'ona palovi, Buxorocha osh, Yorkshire pudding, Cornish pasty kabi birliklar kiradi. Bunday nomlar taomning muayyan hudud yoki madaniy makonga tegishli ekanini bildiradi.

Marosimiy vazifa asosidagi nomlarga to'y oshi, sumalak, hayit taomi, Christmas pudding, Easter eggs kabi birliklar kiradi. Bu nomlar taomning muayyan bayram yoki marosim bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Taom nomlarida semantik kengayish – taom nomlari tarixiy taraqqiyot jarayonida semantik kengayishga uchrashi mumkin. Bunda so'zning dastlabki ma'nosi kengayib, yangi ma'no yoki madaniy mazmun hosil qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi osh so'zi ayrim holatlarda umumiy ovqat ma'nosida qo'llansa, ko'pincha palov ma'nosini bildiradi. Bundan tashqari, "osh bermoq", "oshga chaqirmoq", "to'y oshi" kabi birliklarda u marosimiy va ijtimoiy ma'no kasb etadi.

Non so'zi ham faqat oziq-ovqat nomi emas, balki rizq, halollik, mehnat va baraka ramzi sifatida qo'llanadi. "Nonini halol topmoq", "bir burda non", "non bor joyda jon bor" kabi birliklarda bu so'zning madaniy ma'nosi kengaygan.

Ingliz tilidagi bread so'zi ham ko'chma ma'noda "daromad", "tirikchilik" tushunchalarini anglatishi mumkin. Bread and butter iborasi asosiy daromad manbai ma'nosida ishlatiladi. Bu holat taom nomlarining turli tillarda ijtimoiy va obrazli ma'no kasb etishini ko'rsatadi.

Taom nomlarining lingvomadaniy ahamiyati – taom nomlari xalq madaniyatining muhim belgilaridan biridir. Ular orqali xalqning turmush tarzi, tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashi namoyon bo'ladi. Shu sababli taom nomlari lingvomadaniy birlik sifatida o'rganiladi.

O'zbek tilidagi palov, non, sumalak, dasturxon, choy kabi birliklar xalqimizning mehmondo'stlik, baraka, jamoaviylik, hurmat va qadriyatlar tizimini ifodalaydi. Ingliz tilidagi tea, pudding, sandwich, roast dinner, fish and chips kabi birliklar esa ingliz xalqining kundalik turmush tarzi, choy ichish madaniyati, oilaviy an'analari va ijtimoiy hayotini aks ettiradi.

Taom nomlari madaniyatlararo muloqotda ham muhim ahamiyatga ega. Ularni boshqa tilga tarjima qilishda faqat lug'aviy ma'noni emas, balki madaniy mazmunni ham hisobga olish kerak. Masalan, palov so'zini oddiy "rice dish" deb tarjima qilish yetarli emas. Uni "a traditional Uzbek rice dish cooked with meat, carrots and spices" tarzida izohlash maqsadga muvofiq.

Xulosa. Taom nomlari har bir tilning qadimiy va faol leksik qatlamiga mansub bo'lib, ular tarixiy-leksik birlik sifatida xalqning turmush tarzi, xo'jalik faoliyati, diniy qarashlari, geografik muhiti va madaniy aloqalarini aks ettiradi. Ular nafaqat ovqat yoki ichimlik nomini bildiradi, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari va madaniy dunyoqarashi haqida ham ma'lumot beradi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, taom nomlari geografik, iqtisodiy, diniy, marosimiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanadi. Ular qadimiy milliy qatlam, marosimiy qatlam, o'zlashma qatlam va

zamonaviy qatlam kabi guruhlarga ajratilishi mumkin. Shuningdek, taom nomlari vaqt o'tishi bilan semantik kengayishga uchrab, ko'chma va ramziy ma'nolar hosil qiladi.

Demak, taom nomlarini tarixiy-leksik birlik sifatida o'rganish til va madaniyat munosabatini chuqurroq anglash, gastronomik leksikaning taraqqiyotini aniqlash hamda madaniyatlararo muloqotda milliy mazmunni to'g'ri ifodalash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudov N. Til va madaniyat. Toshkent.
2. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Moskva.
3. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. Prentice Hall.
5. Komissarov V.N. Teoriya perevoda. Moskva.
6. O'zbek milliy ensiklopediyasi. Toshkent.
7. O'zbek va ingliz milliy oshxonasiga oid lug'atlar, menyular va etnografik manbalar.